

[0853] Ta de Aldfryske wurdskat

Anne Tjerk Popkema

Summary

In this article new or alternative readings and interpretations are proposed for seven Old Frisian word forms (boket, bugelbaen, elingze, momman, raggen, schudde and wluat), most of which are lacking in the currently available dictionaries and/or glossaries of Old Frisian. The results as presented in this article will be entered in the Altfriesisches Handwörterbuch, a concise dictionary of Old Frisian by Dietrich Hofmann (†1998) and the present author, which is scheduled to appear in late 2008.

Dit artikel¹ komt fuort út myn wurk yn Kiel oan it *Altfriesisches Handwörterbuch*. Dat wurdboek is Dietrich Hofmann al yn de sechstiger jierren mei úteinset,² mar troch syn dea yn 1998 hat er spitigernôch sels gjin dien wurk meitsje kind. Fan 2004 ôf bin ik dwaande mei it dienskriuwen fan it wurdboek en it reemeitsjen foar publikaasje. Ein 2008 sil it hânwurdboek ferskine.

Guon wurden kaam Hofmann om hokfoar reden net út en dy kamen letter ek op myn paad. Wat hjir folget is it ferslach fan guon leksikologyske ekser-sysjes dy't fangefolgen plakfûn ha. It giet om de foarmen *boket* (*baket*), *bugelbaen*, *elingze*, *momman* (*monman*), *raggen*, *schudde* en *wluat*.

1. boket (baket)

Yn it achtste statút fan it Frjentsjerter Skuttersgilde fan 1462 wurdt neffens de útjefte fan Sipma it folgjende bepaald: *weer dat seke datter ymma brout iefte boket eer fyf uwra ende ney achtim, dy verbert VIII pont toe yens dae scutteren* 'yn it gefal dat immen brout of *boket* foar fiif oere en nei achten, dy ferbart 8 pûn oan de skutters'.³ Dizze transkripsje fan Sipma wykt ôf fan de âlderen: Von Richthofen folget de útjefte fan Schwartzenberg,⁴ dy't *koket* lêst. Beide wike dêrmei ôf fan Schotanus syn útjefte fan it stik,⁵ dy't *boket*

1. Ik tankje Jarich Hoekstra en Oebele Vries foar harren op- en oanmerkings.

2. Ferlykje Hofmann (1970).

3. O II 50. Myn oersetting.

4. Von Richthofen (1840a), s. 558, Schwartzenberg (1768), s. 603.

5. Schotanus (1658), s. 80-82.

hat. Schotanus sines is de âldste, it orizjineel sels is spitigernôch net oerlevere. Sipma hat dus de útjefte fan Schotanus folge, en mei rjocht en reden, omt de emendaasje fan Schwartzenberg en Von Richthofen alhiel net motivearre wurdt.⁶ Oare fynplakken fan in tiidwurd **kokia* binne yn it Aldfrysk ek net bekind⁷ en al is fansels net sein dat it Aldfrysk sa'n tiidwurd alhiel net bestien hawwe kin,⁸ sa'n brek oan attestaasjes yn de oerlevere boarnen wurdt it stee fan in emendaasje ornaris al swakker fan.

Mar wat kin dat *boket* dan al wêze? In oplossing soe wêze kinne om te emendearjen nei *buket*: âfr. *bukia* '(immen) slaan, klopje' is moai wat kearen oerlevere. Etymologysk is *bukia* besibbe oan mnl. *boken*, *beuken* en mnd. *boken* 'beuke, slaan, klopje', sadat in ferskriuwing of ferlêzing *buket* > *boket* wol ferklearre wurde kin. Semantysk is dy oplossing lykwols wat wipelich: *bukia* is allinne oerlevere yn de gewelddiedige betsjutting '(immen) slaan, klopje', dy't hjir net tapasber is. Men soe oannimme kinne dat âfr. *bukia* lykas de Middelnederlânske en -leechdûtske kognaten in betsjuttingsútwreiding nei '(flaaks) knieze' meimakke hat. Dat is net ûnmooglik: it WFT jout s.v. *beuke* (de lienfoarm njonken Frysk *bûkje*, *bûtse*) ek it sitaat 'flaaks bûkje'. Yn it Aldfrysk is der lykwols gjin fynplak foar sa'n betsjutting.

In oare mooglike emendaasje is *boket* > *baket*. Tsjin de wiksel *o* > *a* is op paleografyske grûn net folle beswier. En wat it suffiks *-et* oangiet, ek dat is net al te botte problematysk foar sa'n emendaasje, ek al wie *baka* yn it Aldfrysk ommers noch in sterk tiidwurd: *-et(h)* njonken *-t(h)* by de tredde persoan iental notiid fan sterke tiidwurden komt wol mear foar.⁹ Lestigernôch ha wy gjin inkeld foarbyld fan *baka* yn de tredde persoan iental notiid, dêr't wy mei ferlykje kinne.

-
6. Von Richthofen sil wol sljochtwei hinne Schwartzenberg syn transkripsje fan it stik oernaam ha, en dy sil by syn útjefte grif te seil gien wêze op Schotanus sines: der is gjin oanwizing foar dat Schwartzenberg it orizjineel ûnder eagen hân hat. Schwartzenberg hat, sûnder dat eksplisyt te ferantwurdzjen, *boket* yn *koket* emendearre en sa koe dy foarm ek by Von Richthofen opdûke.
 7. Von Richthofen (1840b), s.v. *koka*. Von Richthofen normalisearret de foarm ta *koka*, ek al tsjut in ferbûging *koket* op in ynfinityf op *-ia*; de hjoeddeiske wjergaders binne dan ek *kôkje*, *koaitsje*. Fia Von Richthofen syn wurdboek is it lemma ek troch de lettere leksikografen oernaam, al ha dy allegearre wol ta in foarm op *-ia* normalisearre, ferlykje Holthausen (1925); Nauta (1926); Köbler (1983); Holthausen/Hofmann (1985), allegearre s.v. *kokia*.
 8. It sil grif bestien ha yn it Aldfrysk: yn alle moderne Fryske haaddialekten komme wy der mooglike wjergaders fan tsjin, ferlykje (ier)nwlf. *kôkje*, *koaitsje*, sat. *kookje*, fer.-ömr. *köoge*, mo. *kooge*.
 9. Ferlykje Jacobs, s. 32-33; Sjölin (1969), s. 36.

Is dus de emendaasje nei *buket* lestich, ek dy nei *baket* is net alhiel sûnder beswieren. Faaks dat de krekte ynterpretaasje fûn wurde kin troch te sjen nei de midsieuske Fryske (mar meast net-Frysktalige) stedsrjochten. It giet yn de Frjentsjerter bepaling grif om it beheinen fan brângefaar: yn de Fryske steds-rjochten stiet gauris wiidweidich beskreaun hoe't it gefaar fan brân foarkaam wurde moat. Yn guon stedsrjochten wurdt datoangeande eksplisyt it brouwersfak nei foaren helle: de tsjettel moat knap ynmitsele wêze en fjouwerris it jier wurdt dêr dan ek op kontrolearre.¹⁰ Op guon plakken wurdt ek it bakken spesifyk yn it ferbân fan brângefaar neamd. Sa is der de bepaling dat yn guon stêden it bakken by nacht, en krektsa it brouwen, net tastien wie. Dat kin men bygelyks út it nederlânsktalige Snitser stedsrjocht fan 1456 gewaar wurde: ûnder it kopke 'Van nachtbacken, van leersmeren, van scuten teren' fine wy de folgjende bepaling: *Item, niemant moet backen (...) nae nachtluyt, noch des smorgens voer vier vren des zomers, ende des winters voer dat die clock VI geslaghen heeft (...).*¹¹ Net dat dy bepaling altiten likegoed neilibbe waard, fergelykje út de Snitser Resesboeken: *Jan barends-sin scomaker om dio aerste contumacie van dae brandmaesteren claeg soe als ser citered waes om nacht backen ende naet voer riocht commen is.*¹² It is fierder fan belang dat ek de spesifikaasjes dêr't ûnen oan foldwaan moatte, yn guon stedsrjochten eksplisitearre wurde.

It moat oars al sein dat yn de stedsrjochten yn it ramt fan it beheinen fan brângefaar út en troch ek it near lein wurdt op guon ûnderdielen fan de flaaksbewurking. It Snitser stedsrjocht neamt datoangeande allinne it 'vlas schoen maicken', yn ien sike troch neamd mei it bakken.¹³ Net dat de flaaksbewurkers in ûn of in smidsfjoer of sokssawat by harren wurk brûkten, mar hja koene ris in lantearne omstjitte: *Sullen ook de gene met vlas hanteringe doen bij nachte niet hekelen, ribbelen ende vlassen mogen, ten zij dat tselue geschie bij een hangend lanteerne, sulcx dat dair geen pericule aff te besorgen sie.*¹⁴

10. Ferlykje Telting (1883) (mei achter de sidenûmers fan Telting foar de 'Boalserter' fynplakken tusken heakjes de sidenûmers fan de beide Boalserter stedboeken neffens de nije edysje van Van Engen yn Robijn (2005): foar Boalsert, 1455: s. 23 (121) en 39 (129); foar Boalsert, 1479: s. 156 (142) en 174 (150); foar Snits: s. 124 en 127; foar Ljouwert: s. 227.

11. Telting (1883), s. 128.

12. SnR 3617. Ferlykje ek Telting (1883), s. 227.

13. Sjoch noat 11.

14. Telting (1883), s. 234 (Ljouwert).

De bakkerij likegoed as de flaaksbewurking koe yn de midsieuske stêd dus in brângefaar foarmje, dat in fundearre kar oer de ynterpretaasje fan *boket* as itsij ‘bakke’, itsij ‘bûkje’ kin noch net maklik makke wurde. Dochs leau ik, dat it folle gruttere tal ferwizings nei bakken oanlieding wêze mei om oan te nimmen dat mei de korrupte foarm *boket* yn de bepalings fan it Frjentsjerter Skuttersgilde nei it bakken ferwiisd wurdt. In ekstra stipe dat-oangeande mei faaks noch wêze dat, lykas yn *brout iefta boket*, de kol-lokaasje ‘brouwe en bakke’ of wat fergelykbers ek yn it Nijfrysk frekwint foarkomt. Ferlykje ‘der bakt en brout nimmen for in oar’,¹⁵ ‘in joun, doe’t hy mei bakte en brout’ / kaem út ‘e kokensdoar’, ‘alle bakten en brouten bislaen net allike goed’, ‘alle bakten en brouwen falle net goed út’.¹⁶ En ek yn de Lette Midsieuwen wiene bakkers en brouwers inoar dúdlik net frjemd: it fjirde fan de njoggen boeken dêr’t it ier-sechstjinde-ieuske Ljouwerter stedsrjocht út bestiet, begjint sa: *Vande backers ende brouwers ende voircooperen van wijn ende bier*.¹⁷

Ik leau, de papieren fan *baka* binne wat sterker as dy fan *bukia*, dat by einsluten wol ik dan ek de emendaasje *boket* > *baket* útstelle, ek al moat sein wurde dat emendearjen nei *buket* net sûnder mear ûnoannimlik hjitte mei. Boppedat kin it tiidwurd **kok(i)a* út de Aldfryske wurdboeken skrast wurde.

2. *bugelbaen*

Yn ‘e Snitser Stedstiole is yn 1491 optekene: *Jan boldwyn zin om datter peter scroer hat slayn blodich ende blau oppa bugelbaen* ‘Jan Boldwyn zin (wurdt foar it gerjocht oanklage) omt er Peter Scroer bliedende en blauwe plakken slein hat op ‘e *bugelbaen*’.¹⁸ Dat *bugelbaen*, dat by myn witten noch net earder yn de literatuer sinjalearre is, komt yn it Aldfryske korpus allinne op dit plak foar. Oare âldfryske wurden mei it illemint *bugel-* of *bogel-* ha ik ek net fine kind, en ek it twadde illemint, *-baen*, fine wy, better net te witten, allinne yn dizze gearsetting. Wat baan giet it hjir om?

It Middelnederlânsk koe in tiidwurd *bogelen*, ‘een soort van kolfspeel; ook *bogelslaen* geheten’, mei as farianten *bugelen* en *beugelen*.¹⁹ It Middel-leechedútsk koe it haadwurd *bogel* mei in betsjutting op it flak fan it bûgel-spul,²⁰ dat sa’n spul sil yn de Lette Midsieuwen ek dêr bekind west ha. Wat

15. WFT, s.v. *brouwe* I.

16. Ibid., s.v. *bakt*. Ferlykje fierder ek s.v. *bak* III, *bakke*, *brout*.

17. Telting (1883), s. 243.

18. SnR 850.

19. Ferlykje MNWB, s.v. *bogelen*.

20. Ferlykje MNDW, s.v. *bogel*.

it Fryske gebiet oangiet: termen út it bûgelspul binne oant no ta allinne yn Nijfryske boarnen fûn.²¹

It bûgelspul²² waard faaks al fan 1300 ôf, mar yn alle gefallen fan 1390 ôf yn Hollân (en grif ek yn Brabân en Limboarch) spile. It moat rillegau syn paad út it suden wei nei it Noarden fûn ha: yn 1432 wurdt der yn Dimter bûgele. It Snitser sitaat út 1491 is der it oant no ta âldste bewiis fan dat der yn de Lette Midsieuwen ek yn Fryslân al bûgele waard. It bûgeljen waard ôf op de iepenbiere wei ôf op in spesjale baan spile, dy't mei balken of latten ôffrede wie. Op de baan stie yn alle gefallen in bûgel dy't draaie koe en dêr't de bal mei in houtene leppel trochhinne spile wurde moast.

Ek al kinne wy it wurd net út it Middelnederlânsk of it Middelleechdútsk,²³ fansels is kleare dúdlik wat hjir mei de term *bugelbaen* bedoeld is: de baan dêr't it bûgelspul op spile waard. It is dêrmei oars moai fergelykber mei it begryp 'kolfbaan' (dat hjoeddedei yn guon plakken noch as strjitnamme ferskynt), fan âlds de baan dêr't it kolfspul op spile waard. Oft de baan dêr't de beide Snitsers deilis op rekken no in echte bûgelbaan of in ôffrede stikje wei west hat, is net mei wissens út te meitsjen.

Njonken de fêststelling dat sportrelatearre agressiviteit sa't it liket fan alle tiden is, is it dus aardich om te konstatare dat oan it lytse tal folksfermeitsen en spullen dêr't wy fan sizze kinne dat dy yn midsieusk Fryslân beoefene waarden, it bûgeljen taheakke wurde kin. Dit Snitser sitaat is der it âldste en oant no ta iennige bewiis fan dat dy foarm fan folksfermeits al yn de fyftjinde ieu ek syn paad nei Fryslân fûn hat.

3. elingze

Yn de âldfryske ynkunabel Druk stiet yn de koarte ynliding ta de Wilkeren fan de Upstalsbeam neffens de transkripsje fan Meijering it folgjende te lêzen: *dit is di wilker deer vard eniget .m. ccc ende xxiii des lettera deis efter sinte lambertus dei ende wi elingze mit ta vi zelandum*. Yn it noateapparaat by de útjefte wurdt de foarm *elingze* emendearre ta *eeniget*.²⁴ Meijering sil dêrby grif ynspirearre wêze troch de foarm *eniget* dy't ek yn it sitaat stiet en dy't yndie ta de ynfinityf *enigia* heart: dat tiidwurd dûkt dan ek op de beide parallelplakken yn U en J op, en boppedat yn de Leechdútske oersetting dy't

21. Ferlykje WFT, s.v. *bûgel* en *bûgelje*.

22. De ynhâld fan dizze alinea is fierhinne ûntliend oan: Drost (1914, s. 80-83) en Spapens/Stadts (2005, s. 14-17).

23. Oangeande it wurd foar de baan sitearret Drost (1914, s. 80-83) allinne Junius, dy't it wurd *beugelbaen* brûkt (s. 81).

24. Meijering (1974), s. 24. De emendaasje is 'voorgesteld door prof. dr. W.J. Buma'.

Meijering parallel mei de Fryske teksten útjout. Mar de wurden *ende wi elingze* steane allinne yn Druk: yn de oare hânskriften stiet soks as: *after lambertus dei mitta sex zelandum*, dat de wurden *ende wi elingze* sille letter oan (de Vorlage fan) Druk taheakke west ha. Dat ek yn *elingze* in ferhaspele foarm fan *enigia* lêzen wurde moat, lykas Meijering ha wol, wol my lykwols net oan: de kopiïst fan de Vorlage fan Druk of de setter fan de ynknabel sels moat him wol nuver ferlêzen ha, woe er fan *eeniget* ta *elingze* komme kinne. Net allinne de <l> is in probleem, mar ek de <z>, dy't yn Druk mei in ligatuer werjûn wurdt. No is it wol sa dat deselde ligatuer yn Druk wol brûkt wurdt foar it tiidwurdsuffixs /et(h)/,²⁵ mar yn it lêste part fan Druk wurdt dy ligatuer allinne foar de /z/ brûkt, lykas it gefal is yn it wurd *zelandum*, dat ek yn de sitearre passaazje stiet.²⁶ En ek al soe men fêsthâlde wolle oan de opfetting dat mei dy ligatuer dochs it suffixs /et(h)/ oantsjuten wurdt, dan noch bliuwt de einichste <e> in probleem: dy soe dan troch dy ligatuer ommers oerstallich wurden wêze.

Der is neffens my ek in gaadliker alternatyf, dat in emendaasje oerstallich makket. Ik stel de lêzing *elingze* > *elingze* út. Earst oangeande de lêste beide letters: dêryn soe ik in enklitysk brûken fan it pronomen *se* 'hja' (meartal) sjen wolle. Dat pronomen slacht dan werom op de wilkerren dy't mei dit stik fêstlein wurde. No dûkt it wurd *wilker* yn it sitearre stik allinne as manlik iental op, mar yn de sin dêr fuort foar stiet: *Hyr biginnet da wilkerren fan opstallisbame*.²⁷ It pronomen *ze* soe dus bêst dy meartalsfoarm as antesedint ha kinne.

Dan de tiidwurdsfoarm *elingze*. Wat de útgong op sjwa oangiet: de omtekst sa't dy hjirboppe sitearre is, jout gjin inkelde oanlieding om der in optatyf yn te sjen, dat it sil om in yndikatyf gean. Yn postklassike teksten kin it meartalssuffixs fan de yndikatyf *et(h)* maklik ta sjwa wurde. Wat de foarste <e> fan *elingze* oangiet, dy mei faaks as oerbliuwsel fan it prefiks /ge-/ beskôge wurde. Dat prefiks dûkt yn it Aldfrysk benammen op foar mulwurden, mar ek wol foar finite foarmen, lykas yn de optativen *ebreke* en *elaste*.²⁸ As der yn *elingze* ek sa'n prefiks oerlevere is, dan falt in ynfinityf *elingga* te rekonstruearjen, dat op syn bar fan **elenga* komme moatte soe. Sa'n tiidwurd komt fierder net yn it Aldfrysk foar, mar it grûnlekseem, **lenga*,

25. Vgl. bg. s. 21, r. 3 en 6 fan de digitale faksimile-útjfte fan Druk op <http://schatkamer.tresoar.nl/landriucht/index.html>.

26. Vgl. de yn noat 25 neamde fakimile-újefte, s. 189, r. 7 (en ek r. 8: *zeland*)

27. Meijering (1974), s. 24.

28. Oerlevere yn H (sjoch Hoekstra (1950, s. 182) resp. R1 (sjoch Buma (1961), s. 208). Vgl. fierder oer it prefiks (g)e- Van Helten (1890), § 82a.

al. Wy fine it as simpleks (mei assibilaasje) yn *lenza*, *linza* ‘ferlinge’ en boppedat yn de ôflieding *forlenza*, *forlinza*, *forlinga* ‘ferlinge’. Formele Germaanske wjergaders foar **elenga* binne der ek: mnl. *gelengen* en âing. *Gelengan*, beide yn de betsjutting ‘ferlinge’.²⁹

Ek semantysk is der neat op tsjin om yn *elingze* in foarm te sjen fan it tiidwurd *elinga*, dat ik yn oerienstimmen mei de neamde Germaanske kog-naten as ‘ferlinge’ oersetse wolle soe. De Wilkerren fan de Upstalsbeam binne ommers, sa lêze wy yn it sitaat, al yn 1323 opsteld, dat as yn dizze ferzje – goed oardel ieu letter – sein wurdt dat dy ‘ferlingd’ wurde (dat wol sizze, dat de jildigens fan de kêsten fannijs fêstlein wurdt), dan komt soks jin net ûnlogysk oan. Ik soe dus de hiele passaazje, dy’t ik hjir by einsluten werhelje, as folget oersetse wolle: *dit is di wilker deer vard eniget .m. ccc ende xxiii des lettera deis efter sinte lambertus dei ende wi elingze mit ta vi zelandum* ‘Dit is de wilker dy’t op de twadde deis nei Sint Lambertusdei 1323 oerienkaam waard en wy ferlinge (de rjochtsjildigens fan) dy (wilkerren) mei de seis seelannen’.

4. *momman* (*monman*)

Yn it oarkondekorpus is it haadwurd *momman* oerlevere, yn de folgjende omtekst: *Ick Eew Ollis by consent myn momman hlye ende bykenne* (...).³⁰ Typografysk jout Sipma yn syn útjefte oan dat de twadde <m> en de einichste <n> fan *momman* ôfkoarte binne. Hoe kin dizze hapaks, dy’t net yn de wurdboeken opnaam is, ferklearre wurde?

Men soe faaks tinke kinne oan in Fryske wjergader fan mnd. *môme*, nhd. *Muhme*, dat yn dy talen meast ‘muoike’ betsjut, mar ek wol oare froulike sibben oantsjutte kin.³¹ Dat it lûd yn de Fryske foarm net lang is, is net al te problematysk, want yn dizze omjouwing kin /ô/ wol ferkoarte wurde, ferlykje âfr. *blōma* > nfr. *blom*. Mar der sitte al oare tûkelteammen oan dy út-lis: sa is in Fryske wjergader fan ‘Muhme’ yn it Nijfrysk net te finen. Men soe fan tinken ha kinne dat it om in lienwurd út it Leechdútsk wei giet: de oarkonde dêr’t de foarm *momman* yn stiet hat wol wat in net-Frysk rookje troch foarmen lykas *unde*, *closter*, *ghebet*, *waerelt*, *den elften dach*. Mar op ynhâldlike grûn is it net botte wierskynlik dat in muoike of mem hjir as fâd foar it ljocht komt. Ek al soe soks op himsels, by mooglik gebrek oan manlike sibben, net ûnmooglik hoege te wêzen en mei de ynterpretaasje ‘muoi-

29. Fgl. MNWB, s.v. *gelengen* resp. Bosworth/Toller (1898-1921), s.v. *gelengan*.

30. O II 296.

31. Ferlykje DRW (online), s.v. *Muhme*.

ke' allinne dêrom net fersmiten wurde, der is neffens my wol in gaadliker ynterpretaasje te finen.

De wurden dêr't it begryp 'fâd' yn de betsjutting 'persoan dy't oer oarmans liif en guod it bewâld hat' yn it Aldfrysk ornaris mei oantsjuten wurdt, binne *foged* en, benammen, *mund*, *mond* (al of net mei it foarheaksel *fore-*). Ferlykje út kodeks Aysma: *Dit is riucht, dat een wyff buta her* âfr. *mund*, *mond* ha kin. Yn it Aldfrysk liket it net oerlevere te wêzen, mar yn de oanswettende taalgebieten is it tige frekwint. Yn dy talen is it kluster /ndb/ troch dentaaldeleesje en regressie assimilaaasje gauris ta /mb/ wurden, ferlykje mnd. *montbar* njonken *mombar*, *mumbar*, mhd. *muntbor* njonken nhd. *Momber*, mnl. *montboor* njonken mnl. *momboor*, *mommer* en nnl. *Momboor*. Dochs lit it twadde lid him troch de einichste /r/ altiten noch werkenne en is ek dat dus net de foarm dêr't *momman* op tebekgean kin. Mar de Germaanske farianten fan nhd. *Mumber* litte al sjen dat it lid *mund-*, *mond-* ûnder de goede omstannichheden ta *mum-*, *mom-* reducearre wurde kin.

Dat laat my ta de hypoteze dat *momman* ûntstien is út **mundman*, mei tuskenstadia **mondman* en **monman*, ek al is ek dy mooglikheid net sûnder swierrichheden. Yn it foarste plak is de fersprieding oer oare Germaanske talen tige beheind: it DRW jout foar 'Mundmann' allinne Heechdútske fynplakken, dy't boppedat sûnder útsûndering de foarm mei folslein konsonantkluster hâlden ha. En it tal fynplakken dêr't 'Mundmann' de betsjutting 'fâd' hat, is frij beheind: meast wurdt mei dy term de ûnder fâdij steande persoan oantsjuten.³² Mar de betsjutting 'fâd' is likegoed ál oerlevere, en dus hâld ik út dat *momman* op semantyske grûn op **mondman* tebekgean kin. Ek formeel is dat plausibel: dat de /d/ delearre is, is ommers alhiel regelmjittich, sadat op de ûntjouwing **mondman* > **monman* neat tsjin is. De stap fan **monman* nei *momman* is ek net problematysk: regressie assimilaaasje is yn dizze omjouwing alhiel oannimlik. Al binne my foarbylden fan /nm/ + konsonant > /mm/ út it Aldfrysk net bekind, as de attestearre foarm *membedle* > *menbedle* gjin ferskriuwing is, dan lit dy wol sjen dat de /n/ troch in folgjende bilabiale konsonant assimilearre wurde koe.³³ Mar ek al soe men dat tekoart oan oare foarbylden as argumint tsjin de útstelde ûntjouwing opfiere wolle, dan noch moat men yn de efterholle hâlde dat yn de oriizjinele oarkonde in ôfkoartingsstreekje foar de twadde <m> fan *momman* brûkt is, sadat in transkripsje *monman* likegoed mooglik is. Men hoecht dan dy regressie assimilaaasje net mear oan te nimmen en kin mei allinne d-de-

32. Ferlykje DRW (online), s.v. *Mundmann*, sitaten mei betsjutting 'fâd' ûnder skift II.

33. Fgl. Steller (1926), s. 140

leesje ta, dy't ommers troch foarmen lykas *monsket* njonken *mondsket*, *monskip* njonken *monskip*, *honbrede* njonken *hondbrede* goedernôch attestearre is.

Om koart te kriemen wol ik de foarm *momman* (of *monman*) op **mundman* tebekgean litte. De betsjutting dêrfan soe dan, lykas yn it Heechdútsk, wêze moatte: 'fâd, persoan dy't oer oarmans liif en guod it bewâld hat'.

5. *raggen*

Yn in Eastergoaske oarkonde út 1519 stiet twaris: *dae sandinge mej dae leije(n) offte raggen*.³⁴ Gjin fan de trije haadwurden fine wy yn de Aldfryske wurdboeken werom. Likegoed is allinne it lêste wurd problematysk: in *sandinge* is in plak dêr't sân wûn wurdt,³⁵ in *leie* is hjir in (ôfgroeven) delte yn it lânskip. Mar wat is dat *raggen*? It bynwurd *offte* kin suggerearje dat *raggen* lykskeakele wurde kin mei *leie*, mar yn oare talen likemin as yn it Nijfrysk fynt men oanknopingspunten dy't in delte-eftige betsjutting stypje kinne. Mar faaks mei de sin sa ynterpretearre wurde: "de sânôfgraving mei itsij delten, itsij *raggen* [wat der datoangeande ek mar oantroffen wurdt]." By sa'n útlis soe men ek oan it tsjinoerstelde fan in delte tinke kinne: ien of oare ferheging yn it lânskip. Dat jout al mear romte: yn *raggen* soe it mear tal fan âfr. *hreg* 'rêch' sjoen wurde kinne, yn in oerdrachtlike betsjutting dy't wy hjoed ek noch kinne: 'ferheging yn it lânskip'. Sa'n oerdrachtlike betsjutting is oars ek al yn it Aldfrysk oerlevere, yn de gearsetting *landregghen*, ferlykje út it Peinjumer Dykrjocht: *bij dijcken dammen lanen bade feeren doelen in greidland ende schedinge in landregghen twiske seedland*.³⁶ Oft mei ús *raggen* in nij-ûntstiene ferheging as gefolch fan opsmitten sân by de sânôfgraverij bedoeld is, of in âldenien fan noch ôf te graven sânkoppen of ôffreedzjende waltsjes (lykas mei de Peinjumer *landregghen* oantsjuten wurde), dat is dêrmei fuort noch net dúdlik, al hat it lêste faaks wol mear eigenskip. It is ek noch mooglik dat mei *raggen* saneamde 'hagen' oantsjuten waarden: de stripe grûn dêr't turven op te droegjen leine, of ek wol de stripen fean dy't by it ferfeantsjen tusken de ûntstiene puollen (dat binne dan faaks de *leijen* út de oarkonde) oerbleaunen.³⁷

34. O II 292

35. Sjoch Ahlsson (1960), s. 82, dy't *leije* as 'Graben' oerset. Hy lit it stik sitaat dêr't *raggen* yn foarkomt, gewurde.

36. O II 202.

37. WFT, s.v. *hage* 5 en 6.

Formeel is de ûntjouwing *hreggen* > *raggen* yn alle gefallen folslein oannimlik: de inisjale /h/ fan *hreg* wie der yn it postklassike Aldfrysk yn de measte gefallen al ôffallen, en de /a/ is as dialektysk skaaimerke te beskôgjen: koarte /e/ yn sletten wurdlid wurdt yn eastlik Westerlauwerskâldfrysk maklik ta /a/, sa hat Miedema mear as ien kear sjen litten.³⁸ En ek al ferskynt net yn alle mooglike gefallen yn dizze oarkonde ek dy /a/ (wy fine him al yn *bijkan*, *wal* en *bitallet*, mar net yn bg. *setten* en *sellen*), it feit dat ien fan de beide rjochtspartijen yn dizze oarkonde hear Feddo Gercke zn. (Popkama) is, stipet it oannimmen fan dialektyske foarmen: Vries hat earder sjen litten dat dy Ljouwerter pastoar him fan dialektysk kleure Aldfrysk betsjinne en it is fansels net útsletten dat hear Feddo ek wat mei it opstellen fan dit stik te krijen hân hat, ek al hat er de einferzje sels net skreaun.³⁹

6. *schudde*

Yn post 5253 fan it Snitser resesboek wurdt immen beskuldige fan it uterjen fan *iniurie virden als landleper schalck ende wolff ende schudde ende geck*. Utsein *schalck* (dat 'ûnfrije persoan' betsjut, mar letter in misledigjende konnotaasje krige)⁴⁰ binne de skelwurden *landleper*, *wolff*, *geck* en *schudde* yn dizze Snitser post net yn Bremmer syn moai artikel oer Aldfryske misledigingen ferwurke. De betsjutting fan de earste trije kin ik koart oer wêze, omt hja moai trochsichtich of sels yn hjoeddeisk taalgebrûk noch as mislediging bekind binne: in *landleper* is in omswalker, in persoan sûnder wenplak,⁴¹ *wolf* tsjut op in op ien of oare wize wreed of rôfsuchtich karakter,⁴² en *geck* referearret oan eventuele dwylsinnigens of in oare ferûnderstelde geastlike ôfwiking fan de te misledigjen persoan.⁴³

38. U.o. Miedema (1976) en (1986). Miedema neamt sels ek foarbylden foar in felêre konsonant, dy't ommers yn *raggen* ek ferskynt (bg. Miedema (1986), s. 22-23: *spracke*, *spraka*, *spracken*). Ik folstean mei it taheakjen fan ien oar foarbyld, út kodeks Aysma: *braket* fan *breka* 'brekke' (Buma/Gerbenzon/Tragter-Schubert (1993), s. 236 (yn deselde passaazje stiet ek it dialektyske *was*)).

39. Vries (1986).

40. Bremmer (1998), s. 103.

41. Ferlykje nl. *landloper*, dat ek al yn it Middelnederlânsk brûkt waard (MNWB, s.v. *landloper*).

42. Ferlykje ek in sitaat út *Jurisprudentia Frisica* (kodeks Roorda), §71:5: *Dat is riucht: Dat ma da monicken moet bysplitta ende byrawia, hwanneer hya hyaere regula naet haldeth, ende mey ma foeriagia als raweren ende woluen* (Haan Hettema (1834-35), II, s. 234). Ek yn it Aldingelsk wie *wolf* in skeldwurd, ferlykje OED (online), s.v. *wolf* 5a.

43. Ferlykje MNWB, s.v. *gec*.

Bliuwt oer de hapaks *schudde*: wat wurdt dêrmei bedoeld? Yn it Middel-nederlânsk is in *schudde* de dwersbalke fan de galge, mar kin it ek in ‘galgebok, galgenaas, schelm’ oantsjutte:⁴⁴ dejinge dy’t oan dy dwersbalke hingje moatte soe. It *schudde* fan de Snitser post, grif ûntliend oan it Middel-nederlânsk, betsjut sûnder mis itselde. Dat komt ek út, omt yn it Nijfrysk *skod*, *skodde* bekind is, dat neffens it WFT ‘schud(de), schavuit, deugniet, landloper’ betsjut.⁴⁵

7. *wluat*

Yn it Westerlauwersk Syndrjocht neffens Druk komt de ferbale foarm *wluat* foar: *hweerso een man godes riucht brecht ende Octavianus ende Moyses ewa, ende al der wrald, dat hi schetten wluat, so aegh him di riuchter tre kerren to iowen*, troch Bary en Meijering oerset as ‘wanneer iemand Gods recht verbreekt en Octavianus’ en Mozes’ wet, en het recht van de gehele wereld, doordat hij gemeenschap heeft met vee, dan moet de rechter hem de keus uit drie dingen geven’.⁴⁶ Von Richthofen bringt *wluat* ûnder by it tiidwurd *willa* ‘besmodzje’ en seit, de foarm ‘gehört zum selben stamme, und ist durch versetzung entstanden’, mar set noch al in fraachteken achter it sitaat sels.⁴⁷ Van Helten behannelet de foarm it meast wiidweidich: hy emendearret ta *wilnat* en komt sa ta in (denominatyf) tiidwurd **wilnia* ‘freude treiben’, dat him neffens him ta ‘begatten’ ûntjaan koe.⁴⁸ De iennige leksikograaf dy’t de foarm sûnder emendearjen in plak jout, is De Haan Hettema.⁴⁹ By Holthausen/Hofmann is de foarm net ferwurke.

De eardere ynterpretaasjes foldogge eins net rjocht: de emendaasje van Von Richthofen is te fier socht, en Van Helten syn emendaasje is op paleografyske grûn net al te problematysk (hy hoecht allinne it fuortfallen fan de *i* fan **wilnat* mar oan te nimmen, en dat koe yn sa’n omjouwing skoan barre), mar my tinkt de semantyk smyt hjir al dwerse kneppels. En boppedat kringt de fraach him op: is emendearjen eins wol nedich? Faaks hat De Haan Hettema him dat ek ôffrege, mar syn oanpak jout gjin ynsjoch yn de keppeling tusken de âldfryske foarm en de betsjutting en is dêrom net befredigjend. Dochs tinkt my dat dy keppeling makke wurde kin, of dat der op syn minst

44. Sjoch MNWB, s.v. *schudde*. It is ek yn it Nijnderylânsk noch bewarre bleaun, ferlykje WNT, s.v. *schudde*.

45. WFT, s.v. *skod* II.

46. Bary/Meijering (1972), s. 52-53.

47. Von Richthofen (1840b), s.v. *willa* 'beflecken'.

48. Van Helten (1896), s. 69.

49. Haan Hettema (1874), s.v. *wlua* 'inquinare, bezoedelen'.

wat mear ljocht op it wurd te smiten is. Foar de foarm *wluat* kin in hypotetysk ynfinityf **wlvia* oannaam wurde. It mei ek úthâlden wurde dat achter de ortografy <wl> in oarspronklik inisjaal illemint /wul-/ ferskûle sit, dat letter ta /ul-/ reducearre is: de saneamde w-Schwund. It oarspronklike inisjale kluster /wu-/ foar nasalen en likwidæe waard ommers, sa hat Århammar sjen litten, yn it Aldfrysk ortografysk gauris mei allinne de <w>, <v> of <u> werjûn.⁵⁰ Wy fine, om mar in pear foarbylden te neamen, bygelyks *vllē* ‘wol’, *vlken* ‘wolk’, *vrth* ‘terp’ en *wndia* ‘ferwûnje’ en yn it sechtjinde-ienske Frysk fan Bogerman ek *vlff* ‘wolf’.⁵¹ De ûntjouwing dy’t ik foar *wluat* dan ek útstel, is **wulvia* > *wlvia* (*wluat*).

Dat tiidwurd **wulvia* is dan as demoninatyf by **wulf* ‘wolf’ te beskôgjen. Yn it Aldfrysk is *wolf* as skeldwurd foar in wreed, rôfsuchtich man oerlevere (sjoch hjirboppe by *schudde*), it koe dus in negative konnotaasje krije. Dêr tsjut ek it tiidwurd mld. *wulven* ‘sich wild, ungebârdig getragen’ op, dat einris yn in sitaat út 1488 oerlevere is.⁵² Mar in kognaat mei in seksuele konnotaasje kin ik net fine. Dochs moat **wulvia* dy konnotaasje wier ha, net allinne sjoen de omtékst fan de hiele passazje (dêr’t oer it ferbrekken fan de wet fan God, Octavianus en Mozes giet en sels oer it ôfsnijen fan it geslacht as mooglike straf foar de ûntucht), mar ek sjoen de parallelplakken yn J en U, dêr’t *wildia* ‘ferkrêftsje’ stiet⁵³. Soe oangeande dy seksuele konnotaasje faaks mlat. *lupor* (denominatyf fan *lupus* ‘wolf’), dat neffens Georges ‘mit öffentlichen Dirnen Unzucht treiben’ betsjut,⁵⁴ in rôl spile hawwe kinne?

Fach Friesische Philologie

Christian-Albrechts-Universität Kiel

50. Ferlykje Århammar (1977). Omt der ek foarmen mei inisjale /o-/ oerlevere binne (bg. *Olkemster* < **ulkemster* < **wulkemster*), is der goede reden om oan te nimmen dat de lûdwearde fan it inisjale kluster yn *wluat* /ul-/ is, dat it bilabiale illemint dus alhiel ferdwûn is (ferlykje Århammar (1977), s. 63-64).

51. Sjoch de Midfryske taaldatabank fan de Fryske Akademy (online), stekwurd *wolf*.

52. Ferlykje DWB (online), s.v. *wolfen*, 1a.

53. Ferlykje Ahlsson (1960), s. 105.

54. Georges, s.v. *lupor*. In konnotaasje op it mêd fan seksuele agressiviteit dûkt fierder op by ning. *wolf*, ferlykje OED (online), s.v. *wolf*, 5c.

BIBLIOGRAFY

- Ahlsson, L. (1960), *Die altfriesischen Abstraktbildungen*. Uppsala.
- Århammar, N. (1977), 'Die Wurt-Namen der nordfriesischen Geestinseln und der initiale w-Schwund vor u im Friesischen', yn: *Onoma* 21, s. 57-65.
- Bary, E.H./Meijering, H. (1972), 'Het westerlauwers Zeendrecht volgens de inkunabel van het Friese Landrecht', yn: *Miedielings fan de stúdzjerjochting Frysk oan de Frije Universiteit te Amsterdam* 1, s. 9-58.
- Bosworth, J./Toller, T. (1898-1921), *An Anglo-Saxon dictionary, based on the manuscript collections of the late Joseph Bosworth*. Oxford.
- Bremmer jr., R. (1998), 'Insults Hurt: Verbal Injury in Medieval Frisia', yn: R. Bremmer jr./T. Johnston/O. Vries (útj.). *Approaches to Old Frisian Philology*. Amsterdam/Atlanta (*Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 49/*Estrikken* 72), s. 89-112.
- Buma, W. (1961), *De eerste Riustringer codex*. 's-Gravenhage (*Oudfriesche Taal- en Rechtsbronnen* 6).
- Buma, W./Gerbenzon, P./Tragter-Schubert, M. (1993), *Codex Aysma. Die altfriesischen Texte*. Assen/Maastricht.
- Drost, J. (1914), *Het nederlandsch kinderspel vóór de zeventiende eeuw*. 's-Gravenhage.
- Georges, K. (1913), *Ausführliches Lateinisch-Deutsches Handwörterbuch*. Hannover (Nachdruck: Hannover 2003).
- Haan Hettema, M. (1834-35), *Jurisprudentia Frisica, of Friesche regtkennis. Een handschrift uit de vijftiende eeuw*. Leeuwarden.
- Haan Hettema, M. (1874), *Idioticon Frisicum. Friesch Latijnsch-Nederlandsch Woordenboek, uit oude handschriften verzameld*. Ljouwert.
- Hoekstra, J. (1950), *De eerste en de tweede Hunsinger codex*. 's-Gravenhage (*Oudfriesche Taal- en Rechtsbronnen* 6).
- Hofmann, D. (1970), 'Die Erschließung des altfriesischen Wortschatzes', yn: *Philologia Frisica anno 1969*. Ljouwert, s. 100-117.
- Holthausen, F. (1925), *Altfriesisches Wörterbuch*. Heidelberg.
- Holthausen, F./Hofmann, D. (1985), *Altfriesisches Wörterbuch. Zweite, verbesserte Auflage*. Heidelberg.
- Jacobs, J. (1900), *Vormleer van het oudfriesch werkwoord*. Gent (*Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde*, reeks 6, nr. 25).
- Köbler, G. (1983), *Altfriesisch-neuhochdeutsches und neuhochdeutsch-altfriesisches Wörterbuch*. Gießen.

- Meijering, H. (1974), *De willekeuren van de Opstalsboom (1323). Een filologisch-historische monografie*. Groningen.
- Miedema, H. (1976), 'Dialectische tegenstellingen in Oudfriesse oorkonden', yn: *Taal en Tongval* 28, s. 21-44.
- Miedema, H. (1986), 'Oarkonde, dialekt en kaart. Taljochting by in kaart fan Aldfryske dialektfoarmen út 1402-1544', yn: *Us Wurk* 35, s. 12-26.
- MNWB: Verdam, J./Verwijs., E., *Middelnederlandsch Woordenboek*. Den Haag (1885-1971).
- MNDW: Schiller, K./Lübber, A., *Mittelniederdeutsches Wörterbuch*. Bremen (1875-1881).
- Nauta, G. (1926), *Oudfriesche woordenlijst*. Haarlem.
- O II: Sipma, P., *Oudfriesche Oorkonden II*. 's-Gravenhage (1933) (*Oudfriesche Taal- en Rechtsbronnen* 2).
- Robijn, V. (2005), *Het recht van een vrije Friese stad. De stadboeken van Bolsward (1455-1479)*. Hilversum (*Middeleeuwse Studies en Bronnen* 87)
- Schotanus, C. (1658), *De geschiedenissen kerckelyck ende wereltlyck van Friesland Oost ende West*. Franeker.
- Schwartzenberg en Hohenlansberg, G. baron thoe (1768), *Groot placaat en charterboek van Vriesland. Eerste deel*. Leeuwarden.
- Sjölin, B. (1969), *Einführung in das Friesische*. Stuttgart.
- SnR: Oosterhout, M., *Snitser Resesboeken 1490-1517*. Assen (1960).
- Spapens, P./Stadts, J. (2005), *Folklore is onvoltooid verleden tijd*. Utrecht.
- Steller, W. (1926), *Das altwestfriesische Schulzenrecht*. Breslau.
- Telting, A. (1883), *De Friesche Stadrechten*. 's-Gravenhage (*Werken der Vereeniging tot uitgave der bronnen van het oude vaderlandsche recht*, eerste reeks, nr. 5). Hilversum/Leeuwarden (*Middeleeuwse Studies en Bronnen* LXXXVII), s. 113-153.
- Van Helten, W. (1890), *Altostfriesische Grammatik*. Leeuwarden.
- Van Helten, W. (1896), *Zur Lexicologie des Altwestfriesischen*. Amsterdam. (*Verhandelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam. Afdeeling Letterkunde*, Deel I, nr. 5).
- Von Richthofen, K. (1840a), *Friesische Rechtsquellen*. Berlin (Nachdruck: Aalen 1960).
- Von Richthofen, K. (1840b), *Altfriesisches Wörterbuch*. Göttingen (Nachdruck: Aalen 1961).
- Vries, O. (1986), 'Dialektysk kleure Aldfrysk fan in Ljouwerter pastoar', yn: *Us Wurk* 35, s. 27-30.

WFT: *Wurdboek fan de Fryske Taal/Woordenboek van de Friese Taal*.
Ljouwert (1984-).

WNT: *Woordenboek der Nederlandsche Taal*. Leiden (1882-1998).

Online-boarnen:

DWB (*Deutsches Wörterbuch*): <http://germazope.uni-trier.de/Projects/DWB>

DRW (*Deutsches Rechtswörterbuch*): <http://drw-www.adw.uni-heidelberg.de/drw/>

Faksimilee-útjefte Druk fan Tresoar: <http://schatkamer.tresoar.nl/land-riucht/index.html>

OED (*Oxford English Dictionary*): <http://dictionary.oed.com>

Taaldatabank Midfrysk fan de Fryske Akademy: <http://www.fa.knaw.nl/tdb>